

VARGA DIÁNA

Beágyazott felszólító mondatok a magyarban *

This paper introduces a recurrent claim in the literature, namely, that imperative mood universally cannot occur in dependent clauses (e.g. Sadock and Zwicky 1985, Palmer 1986, Platzack and Rosengren 1998, Han 1998). Another line of analyses argues however, that embedded imperative sentences exist in some languages. For example Rus (2005) proposes this about Slovenian on the basis of Sheppard and Golden (2002), Rögnvaldsson (1998) claims this about Old Scandinavian, Portner (2007) makes the same claim about Korean, and Crnič and Trinh (2009) about English. I claim in this work that embedded imperatives exist in Hungarian as well. The following properties support this claim (all distinguishing them from embedded subjunctives): (i) word order peculiarities, (ii) the possibility of leaving out the complementizer, (iii) using the infinitival construction. Furthermore I demonstrate that embedded imperatives also exist in Udmurt, another Finno-Ugric language. I propose an analysis of embedded imperatives and embedded subjunctives which can explain the word order peculiarities of both sentence types.

Keywords: embedded imperatives, embedded subjunctives, directive illocutionary operator, word order peculiarities, complementizer

1. Bevezetés

A felszólító mondatokról szóló irodalomban nincs egyetértés abban, hogy léteznek-e beágyazott felszólító mondatok. A szerzők egyik tábora azt mondja, hogy a felszólító mondatok nem beágyazhatók (többek között Katz – Postal 1964, Sadock – Zwicky 1985, Palmer 1986, Platzack – Rosengren 1998, Han 1998). A másik tábor ezzel szemben amellet érvel, hogy a felszólító mondatok egyes nyelvekben igenis beágyazhatók. Például Rus (2005) Sheppard – Golden (2002) alapján a szlovénról, Rögnvaldsson (1998) és Platzack (2008) az óskandináv nyelvekről, Portner (2007) a koreairól, Crnič – Trinh (2009) az angolról, Me-deiros (2011) pedig az ógörögről azt állítja, hogy létezik az adott nyelvekben beágyazott felszólítás. Jelen munkában megvizsgálom, hogy a magyarban létezik-e ez a mondatípus.

* A cikk alapjául szolgáló kutatást az OTKA NK 100804 számú kutatási projektum támogatta.

A 2. pontban röviden bemutatom a két ellentétes nézőpontú tábor. A 2.1-es alpontban azokat a cikkeket veszem sorra, amelyekben azt állítják, hogy nem léteznek beágyazott felszólító mondatok. A 2.2-es alrészben pedig bemutatom azokat a szerzőket, akik az általuk vizsgált nyelvekről megállapítják, hogy azokban létezik beágyazott felszólítás, ezzel cáfolják az előző csoport következtetését, miszerint a felszólítás univerzálisan nem beágyazható.

A 3. pontban bemutatom, hogy a magyarban is léteznek beágyazott felszólító mondatok. Ez a mondattípus négy teszt (szórendi sajátosságok, kötőszó elhagyhatósága, főnévi igeneves szerkezetté alakítás, -ás/-és képzős szerkezetté alakítás) segítségével jól elkülöníthető a kötőmódú beágyazástól. Továbbá megmutatom, hogy a magyarral rokon nyelvek közül például az udmurtban fellelhető ez a mondattípus.

A 4. részben egy lehetséges szerkezeti elemzést adok a magyar beágyazott felszólító és kötőmódú mondatokra. Ez az elemzés nem csak a két beágyazott mondattípus szórendi különbségét, de a kötőszó elhagyhatóságát is magyarázza.

Végül összefoglalom dolgozatom főbb állításait.

2. Háttér

2.1. A felszólító mondatok nem beágyazhatók

Ebben a részben bemutatom az irodalomnak azt a részét, mely szerint nem léteznek felszólító mondatok beágyazott környezetben.

Sadock – Zwicky (1985: 174) annyit állapítanak meg a felszólító mondatokról, hogy nem fordulhatnak elő beágyazott környezetben. A szerzők univerzális jelenségnek gondolják a felszólító mondatok beágyazhatatlanságát, azonban erre a megállapításra számos nyelv adatai rácafolnak (lásd bővebben a 2.2-es, illetve a 3.2-es és 3.3-as pontokban).

Palmer (1986: 108) annyit ír könyvében, hogy a felszólító mondatok általában nem használhatók alárendelt környezetben. A szerző nem állítja, hogy a felszólító mondatokra univerzálisan jellemző volna a beágyazhatatlanság.

Han (1998) Sadock – Zwicky (1985), illetve Palmer (1986) nyomán azt mondja, hogy a felszólító mondatok nem beágyazhatók. Han (1998) ezt az állítását azzal indokolja, hogy a beágyazott mondatok nem tudnak illokúciós erőt kifejezni, a felszólító mondat pedig mindig hordoz illokúciós erőt. A szerző azt mondja, hogy minden főmondatnak van illokúciós ereje, például a kijelentő mondatok állító erővel, a kérdő mondatok pedig kérdő erővel rendelkeznek. Azt írja, hogy a felszólítás abban különbözik a kijelentő és a kérdő mondatoktól, hogy nem beágyazható. A különböző nyelvekben (például: görög, spanyol, olasz, francia, német) beágyazott környezetben felszólítás helyett infinitívuszi vagy kötőmódú formát használnak.

- (1) a. **O Yannīs se dietakse grapse.* görög
 a Yannīs téged utasított ír.2SG.IMP
 'Yannis utasított téged, hogy írd meg.'
- b. *O Yannīs se dietakse na grapsis.*
 a Yannīs téged utasított PART ír.2SG.SUBJ
 'Yannis utasított téged, hogy írd meg.'

(Han 1998: 39, a glosszák az enyémekek, V. D.)

- (2) a. **Ti ordino che fallo subito.* olasz
 neked parancsolok hogy csinál.2SG.IMP.azt azonnal
 'Megparancsolom, hogy azonnal csináld meg.'
- b. *Ti ordino che lo faccia subito.*¹
 neked parancsolok hogy azt csinál.2SG.SUBJ azonnal
 'Megparancsolom, hogy azonnal csináld meg.'

(Han 1998: 39, a glosszák az enyémekek, V. D.)

Han (1998) elemzésének azonban Haegeman (2006, 2007) elmélete ellentmond, ugyanis szerinte a teljes CP-tartománnyal rendelkező beágyazott tagmondatok kifejeznek illokúciós erőt. Továbbá Han (1998) azt sem magyarázza meg, hogy a kijelentő és a kérdő mondat, amelyek az ő elméletében szintén illokúciós erőt hordoznak, miért ágyazhatók be mégis.

Platzack – Rosengren (1998) Rizzi (1997) szétszakított CP-re vonatkozó analízisére építik a felszólító mondatokról szóló elemzésüket. Amellett érvelnek, hogy a felszólító mondatok szerkezetéből hiányzik a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók is. A szerzők azt mondják, hogy az említett projekciók hiányából a következő három dolog következik: (i) az ige morfológiai formája szegényes, (ii) nem lehet beágyazni a felszólító tagmondatokat és (iii) hiányzik a prototipikus alany ezekből a mondatokból. Jelen részben a (ii)-es következmény releváns, a másik kettővel most nem foglalkozom.

¹ Névtelen lektorom felhívta rá a figyelmem, hogy ez az olasz mondat így agrammatikus. A mondat az ő javításában a következőképp néz ki: *Ti ordino che tu lo faccia subito.* Cardinaletti (1996: 79) azt írja, hogy jelen idejű kötőmód mellett, egyes szám második személyben kötelező a *tu* hangsúlytalan névmás használata. Ha nem tesszük ki, akkor a fonológiailag kitöltetlen alany értelmezése csak 1. vagy 3. személyű lehet. Múlt idejű kötőmód esetén kicsit jobb lesz a mondat, de *tu* nélkül így is marginális.

- (3) **I ask you that sit quiet*
 én kérlek téged hogy ül.2SG.IMP csendben
on the chair. angol
 PREP a szék
 'Arra kérlek, hogy ülj csendben a széken.'

(Platzack és Rosengren 1998: 195, a glosszák az enyémekek, V. D.)

- (4) **Ich bitte dich, daß sitz still*
 én kérlek téged hogy ül.2SG.IMP csendben
auf dem Stuhl. német
 PREP a.DAT szék
 'Arra kérlek, hogy ülj csendben a széken.'

(Platzack és Rosengren 1998: 195, a glosszák az enyémekek, V. D.)

Platzack – Rosengren (1998) azt állítja, hogy a beágyazott tagmondat egy olyan referáló kifejezés, mint a DP. A Mood arra szolgál a szerkezetben, hogy az eseményt meghatározza abból a szempontból, hogy a mi világunkra érvényes-e (kijelentő mód), vagy néhány más világra érvényes (kötőmód). A Tense pedig arra, hogy az eseményt vagy a szituációt meghatározza egy időskálán. A Finiteness lehorgonyozza az eseményt térben és időben azáltal, hogy meghatározza azt az időpontot, ahol a beszélő itt és most van. Vagyis a finitség kifejezése arra szolgál, hogy egy eseményre referáljon egy másik világban vagy a beszélő világában. A szerzők azt állítják, mivel a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók is hiányoznak a szerkezetből, a felszólító mondatok nem referáló kifejezések, így nem jelenhetnek meg beágyazott tagmondatként. Varga (2014) mellett érvel, hogy a magyar felszólító mondatok szerkezetéből nem hiányozhatnak a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók, vagyis Platzack – Rosengren (1998) feltételezései alapján a magyarban a felszólító mondatok referáló kifejezések, ennél fogva beágyazhatók.

Ebben a részben az irodalomnak azt a csoportját mutattam be, amelyben a szerzők empirikus ténynek tekintik a beágyazhatatlanságot, és ezt a feltételezett tényt igyekeznek magyarítani.

2.2. A felszólító mondatok beágyazhatók bizonyos nyelvekben

Ebben a részben bemutatok azokat a műveket, amelyekben a beágyazott felszólító mondatok hiányát nem tekintik univerzális jelenségnek, ugyanis bizonyos nyelvekben (például: szlovén, óskandináv, ógörög) létezik ez a mondattípus.

Rus (2005) kimutatja Sheppard – Golden (2002) nyomán, hogy a szlovénben léteznek beágyazott felszólító mondatok. Ebben a nyelvben a felszólítást több-féleképp is ki tudják fejezni, de Rus (2005) valódi felszólításnak azt tartja, amikor ez az ige morfológiájával történik, így cikkében ezzel foglalkozik részletesen. A szlovénben a felszólító ige paradigmája a következőképp néz ki:

Felszólító igék ragozása	2 SG	1 DU	2 DU ²	1 PL	2 PL
	<i>delaj</i>	<i>delajva</i>	<i>delajta</i>	<i>delajmo</i>	<i>delajte</i>

1. táblázat: A szlovén felszólító igék ragozási sora

A felszólító morfológiájú ige fő- (5) és mellékmondatban (6) egyaránt megjelenhet:

- (5) *Pojej jabolko!* szlovén
 eszik.2SG.IMP alma
 'Egyél almát!'

(Rus 2005: (12 a), a glosszák az enyémekek, V. D.)

- (6) *Rekel je, da pojej jabolko.* szlovén
 mond.PART van hogy eszik.2SG.IMP alma
 'Azt mondta, hogy egyél almát.'

(Rus 2005: (12 d), a glosszák az enyémekek, V. D.)

Rus (2005) azt írja, hogy szemantikailag megszorított, hogy milyen típusú igék alá ágyazhatunk be felszólítást. A leggyakrabban a következő igékkel fordulhat elő ez a mondatfajta: *reci* 'mond', *vztrajati* 'ragaszkodik valamihez', *ukazati* 'parancsol', *svetovati* 'javasol, tanácsol', *opozoriti* 'felszólít, figyelmeztet'.

Rögnvaldsson (1998) és Platzack (2008) kimutatják, hogy szemben a modern skandináv nyelvekkel (például: izlandi, svéd, dán, norvég) az óskandináv nyelvekben (például: óizlandi, ónorvég, ósvéd) léteztek beágyazott felszólító mondatok.

- (7) *Jag bidhir thik at thu*
 én parancsol téged hogy te

döp mik mz thässom ósvéd
 megkeresztel.IMP engem prep őket/nekik
 'Parancsolom, hogy keresztelj meg velük együtt.'

(Platzack 2008: 64, a glosszák az eredeti fordításai)

² DU = duális

A szerzők abban látják a különbséget, hogy a skandináv nyelvekben megváltozott a szórend a nyelvtörténet során. Az óskandináv nyelvekben megengedett volt, hogy a felszólító mondatok igéje a második szerkezeti pozícióban (V2 pozíció) álljon, így beágyazhatók voltak, ugyanis a kötőszó a C fejben elfoglalná az ige helyét, és így az ige nem tudna odamosogni. Ezzel szemben a modern skandináv nyelvekben a felszólító igének mindig mondatkezdő pozícióban kell állnia. Ez a szórend úgy áll elő, hogy a CP projekcióban található a felszólító operátor, így a C fejbe mozog az ige egyeztetés céljából. Mivel az ige kötelezően a C fejbe mozog a modern skandináv nyelvekben, a felszólító mondatok nem beágyazhatók, ugyanis a kötőszó a C fejben elfoglalná az ige helyét, nem tudna odamosogni, így a jegyegyeztetés nem jöhetne létre.

Palmer (2001) szerint az angolban csak akkor lehet a felszólítás beágyazva, ha direkt beszédaktusról van szó:

- (8) *She said „do your homework!”* angol
 ő mond.PAST csinál.2SG.IMP tied házi feladat
 'Azt mondta: „Csináld meg a házi feladatod!”'

Crnič – Trinh (2009) pont ez ellen a megállapítás ellen érvelnek cikkükben. Különböző tesztek segítségével kimutatják, hogy a (8)-as példához hasonló mondatok az angolban nem értelmezhetők idézetként. Amellett érvelnek, hogy az angolban a *say* ige alá beágyazhatunk felszólító mondatokat.

Poschmann – Schwager (2008) Crnič – Trinh (2009) tesztjeivel kimutatják, hogy a németben is beágyazhatunk valódi felszólító mondatokat a *sagen* 'mondani' ige alá, és hogy ezek a mondatok szintén nem értelmezhetők idézetként.

- (9) *Ich hab dir schon gestern gesagt,*
 én AUX neked már tegnap mond.PART
geh da heute nicht hin.
 megy.2SG.IMP ott ma NEG PART
 'Már tegnap megmondtam neked, hogy ne menj ma oda.'

(Poschmann – Schwager 2008: (5), a glosszák az enyémekek, V. D.)

Medeiros (2011) kimutatja, hogy az ógörög nyelvben szintén beágyazhatók a felszólító mondatok.

- (10) Euripidész, Hekuba (225)
oisth' oun ho drason
 tud.2SG.PERF.IND.ACTIVE akkor mit csinál.2SG.AORIS.IMP.ACTIVE
 'Akkor tudod, hogy mit tegyél.'

(Medeiros 2011: (4), a glosszák az enyémekek, V. D.)

(11) Iphigénia

<i>oistha</i>	<i>nun</i>	<i>ha</i>
tud.2SG.PERF.IND.ACTIVE	most	mely.dolgok

<i>moi</i>	<i>genestho</i>
nekem	lenni.3SG.AORIS. IMP.MED

'Tudod, hogy most mi történjen velem.'

(Medeiros 2011: (33 a), a glosszák az enyémekek, V. D.)

Medeiros összeveti az ógörögöt az angollal, és megkísérel választ adni arra a kérdésre, hogy az egyik nyelvben miért létezik, a másikban pedig miért nem létezik beágyazott felszólítás. Medeiros ezt az ige morfológiai gazdagságára vezeti vissza. Szerinte az ige gazdag morfológiája szükséges, de nem elégséges feltétele a beágyazhatóságnak. Chomsky (2008) jegyátvitel (*Feature Transfer*) elmélete alapján azt mondja, hogy a nyelvek egy részében a C fejen található szám- és személyjegy (*phi*) felszólító T fejet szelektálhat, míg a nyelvek másik részében nem. A morfológiai gazdagság esetén történik meg, hogy a C fej szám- és személyjegye felszólító T fejet szelektál. Az ógörög felszólító ige morfológiailag gazdagabb, mint az angol: második és harmadik személyben, egyes, duális és többes számban is használható, aktív és medio-passzív igeragozásban egyaránt. Ezzel szemben az angolban csak E/2-ben és T/2-ben, csak jelen időben és csak aktív igeragozásban használható.

Medeiros (2011) elemzésében nem világos az összefüggés oka a morfológiai gazdagság és a C fej szelekciós megkötése között. Továbbá erre az elméletre rá-cáfolnak a következő pontban bemutatott udmurt nyelvi adatok. Az udmurtban létezik beágyazott felszólítás, azonban az angolhoz hasonlóan csak jelen időben, aktív igeragozásban és második személyben fordulhat elő. A másik probléma ezzel az elemzéssel kapcsolatban az, hogy úgy tűnik, az angolban a *say* 'mond' ige alá be lehet ágyazni felszólító mondatokat.

Ebben a részben bemutattam, hogy a beágyazott felszólító mondatok hiánya nem univerzális jelenség. Láthattuk, hogy például az óskandináv nyelvekben, a szlovénben, az ógörögben, sőt egyes szerzők szerint még az angolban és a németben is létezik az itt vizsgált mondattípus.

Összefoglalva a 2. pontban tett megállapításokat azt mondhatjuk, hogy a nyelvek különböznek abban a tekintetben, hogy létezik-e bennük beágyazott felszólítás vagy sem. Azokban a nyelvekben, amelyekben nem létezik ez a mondattípus, beágyazott környezetben kötőmódú vagy infinitívuszi formát használnak. A cikk 3. részében amellet érvelek, hogy a magyarban létezik beágyazott felszólítás, és ez a mondattípus jól elkülöníthető a beágyazott kötőmódú mondatoktól.

3. Beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok a magyarban

Ebben a részben bemutatom, hogy a magyar nyelvben, sőt egy rokon nyelvünkben, az udmurtban is léteznek beágyazott felszólító mondatok, melyek jól elkülöníthető a beágyazott kötőmódú mondatoktól.

3.1. Felszólító mód vagy kötőmód?

Mielőtt részletesen tárgyalnánk a beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok között levő különbségeket, szót kell ejtenünk a kétfajta beágyazott mondatípusban megjelenő igealakok morfológiai tulajdonságáról.

A felszólító mondatokban megjelenő igealakok a felszólító mód *-j* jelét viselik magukon.

(12) Menj el!

A következő példák nem felszólító mondatok, azonban a bennük levő igealak szintén a *-j* módjelet viseli magán:

(13) Nem kell, hogy elmenjen.

(14) Lehetetlen, hogy elmenjen.

A kérdés az, hogy mindhárom példamondatban ugyanaz a *-j* módjel található más funkcióban, vagy pedig két különböző *-j* módjel van a magyarban. A következőkben ezt a kérdést járom körül.

A magyar szakirodalmat három csoportra oszthatjuk az alapján, hogy milyen igemódokat feltételeznek a magyar nyelvben. Az első csoportba azok a szerzők tartoznak, akik a következő három igemódot különböztetik meg: kijelentő, felszólító és feltételes mód. Ide sorolható például Simonyi (1895), Tompa (1962), illetve Kugler (2000). Ezek a munkák a felszólító mód *-j* jelének vizsgálata során kitérnek arra, hogy a *-j* nemcsak imperatívuszi funkcióban jelenhet meg. Vagyis ezek a szerzők a (12)–(14) példamondatokban bemutatott *-j* módjeleket azonosnak tekintik.

A második csoportba azok a munkák tartoznak, amelyek a meglévő három igemódot kibővítik egy negyedikkel, nevezetesen a kötőmóddal (többek között Pataki 1984, Kenesei 1992, É. Kiss 2003, illetve Tóth 2006). Ezek a tanulmányok az (12)–(14) példamondatban bemutatott *-j* módjeleket különbözőnek tekintik. A (12) mondatban található a felszólító mód jelének, míg a (13)–(14) példákban megjelenőt a kötőmód jelének tartják. Vagyis a második csoport szerzői úgy gondolják, hogy a kötőmód és a felszólító mód egyaránt létezik a morfológia szintjén, és azok paradigmája egybeesik. Az elméleti elegancia szempontjából azonban kívánatosabb volna, ha nem kellene két különböző jelentésű homofón morfémát feltételezni, hanem csak egyet, egy jelentéssel.

A világ nyelveinek nagy részében szinte csak második személyben, ritkábban esetleg harmadik személyben állhat a felszólító igealak. Vagyis a felszólítás pa-

radigmája hiányos. Azt feltételezem, hogy a magyarban azért állhat a felszólító mondatok igéje minden számban és személyben, mert az a kötőmód morfológiai jelét viseli magán. Ez a feltételezésem a szerzők harmadik csoportjának megállapításain alapul, ugyanis ez a csoport a következő három igemódról számol be: kijelentő, feltételes és kötőmód (Farkas 1992, Hegedűs 2004). Farkas (1992) és Hegedűs (2004) nyomán magam is azt feltételezem, hogy a morfológia szintjén csak kötőmódról beszélhetünk, ez a morfológiai jegy megjelenhet a szintaxisban is, azonban a felszólítást csak a szintaxisban kódoljuk.

3.2. A beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok megkülönböztetése

A szerzők második csoportja, akik negyedikként felveszik a kötőmódot, arra alapozzák ezen mód létjogosultságát, hogy mellékmondatban a „felszólítás” két-féleképp viselkedhet. Többek között Pataki (1984), É. Kiss (2003) és Tóth (2006) a következő két különbséget mutatják ki a beágyazott felszólító és kötőmódú tagmondatok között:

(i) A kötőmódú mellékmondatokban igemódosító–ige³ (15a, b), míg a felszólítóknban ige–igemódosító szórend van (16a, b):

- (15) a. Nem kell, hogy elmenj.
- b. *Nem kell, hogy menj el.
- (16) a. Felszólítalak, hogy menj el.
- b. *Felszólítalak, hogy elmenj.

(ii) A kötőmódú mellékmondatok éléről nem hagyható el a *hogy* kötőszó (17a, b), míg a felszólítókn éléről elhagyható (18a, b):

- (17) a. Nem kell, hogy elmenj.
- b. *Nem kell, elmenj.
- (18) a. Felszólítalak, hogy menj el.
- b. Felszólítalak, menj el.

Az itt felsorolt két különbségen túl még van két másik lényeges különbség a két beágyazott mondat típus között. Pomozi (1991) szintén megfigyeli a két mellékmondat típus igekötős igéinek eltérő szórendi helyét, azonban azt írja, hogy az igekötős igék eltérő szintaktikai viselkedésére alapozva nem írnanék fel egy negyedik igemódot. Feltehető, hogy a kötőmódot tartalmazó összetett mondatoknak más sajátossága is van. Egyfelől eltérő a két mondat típus szemantikája (ezt hangsúlyozza Tóth 2006 is). Másfelől a finnugor nyelvek jelentős részére ma is jellemző, hogy egyes alárendelő összetett mondatok helyett participiális és infinitívuszi szerkezetet használnak.

³ A kötőmódú mondatokban neutrális mondat esetén beszélhetünk igemódosító–ige szórendről. Ha a mondat tartalmaz fókuszos kifejezést vagy tagadást, a szórend fordított.

- (19) a. Töhötöm képtelen rá, hogy megtanuljon norvégul.
 b. Töhötöm képtelen norvégul megtanulni.
 (Pomozi 1991: (6), (6a))

- (20) a. Pista leült, hogy befűzze a cipőfűzőjét.
 b. Pista leült a cipőfűzőjét befűzni.
 (Pomozi 1991: (7), (7a))

- (21) a. Azért jöttem, hogy megbeszéljük a taktikát.
 b. Jöttem megbeszélni a taktikát.
 (Pomozi 1991: (8), (8a))

A szerző arra is kitér, hogy a magyarban csak azok a célhatározói mondatok alakíthatók át, amelyekben a főmondat és a mellékmondat alánya azonos. De még ekkor sem biztos, hogy működik az átalakítás:

- (22) a. Azért szaladok, hogy elérjem a vonatot.
 b. ?Szaladok elérni a vonatot.
 (Pomozi 1991: (11), (11a))

A beágyazott felszólító mondatok esetében ilyen átalakítás elképzelhetetlen lenne:

- (23) a. Kérem, hívjon meg egy sörre!
 b. *Kérem meghívni egy sörre!
 (Pomozi 1991: (13))

Aradi (2004) egy másik tesztet mutat be. A kötőmódú mellékmondatok nem csak főnévi igenes szerkezetűek, hanem *-ás/-és* képzős szerkezetekké is átalakíthatók.

- (24) a. Nincs értelme (annak), hogy minden véleményt pontosan felidézzek.
 b. Nincs értelme minden vélemény pontos felidézésének.
 (Aradi 2004: (3 a), (4 a))

- (25) a. Arra törekedtem, hogy minden véleményt pontosan felidézzek.
 b. Törekedtem minden vélemény pontos felidezésére.
 (Aradi 2004: (3 b), (4 b))

Aradi (2004) beszámol arról, hogy az *-ás/-és* képzős szerkezetű történő átalakítás kevésbé korlátozott, mint a főnévi igenes átalakítás. Az *-ás/-és* képzős főnévi szerkezetek általában képesek az alapige cselekvőjét/alanyát vagy tárgyát (esetleg mindkettőt) szerkezeti tagként megőrizni, a szerkezet elemeként megtartani.

- (26) a. A szigetlakók megakadályozták, hogy a tengerészek partra szálljanak.
 b. A szigetlakók megakadályozták a tengerészek partraszállását.
 (Aradi 2004: (5 a–b))

- (27) a. A vihar megakadályozta, hogy a tengerészek elhagyják a lakatlan szigetet.
b. A vihar megakadályozta a tengerészeket a lakatlan sziget elhagyásában.

(Aradi 2004: (7 a–b))

Aradi (2004) nem vizsgálja meg, hogy a beágyazott felszólító mondatokkal működik-e a tesztje. Az alábbiakban bemutatom, hogy a beágyazott felszólító mondatok olykor átalakíthatók *-ás/-és* képzős szerkezetté (28a, b), máskor azonban nem (29a, b):

- (28) a. Parancsot adtam a katonának, hogy vonuljanak vissza.
b. Parancsot adtam a katonáknak a visszavonulásra.⁴
- (29) a. Megparancsolom, hogy menj haza.
b. *Megparancsolom a hazamenést.

Vagyis Aradi (2004) tesztje nem bizonyul perdöntőnek a beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok szétválasztása során.

Ebben a részben négy teszt segítségével kimutattam, hogy a magyarban beágyazott környezetben nemcsak kötőmódú, hanem felszólító tagmondatok is megjelenhetnek. Láthattuk, hogy a négy teszt közül az első kettő alkalmazható biztonsággal, a harmadik és a negyedik nem működik megfelelően minden környezetben. Mindezeket figyelembe véve jelen munkában az első két teszt alapján, formai szempontok mentén határozom meg, hogy mit tekintek beágyazott felszólító és mit beágyazott kötőmódú mondatoknak. Beágyazott felszólító mondatok azok, amelyekben fordított szórend uralkodik és a tagmondatuk éléről elhagyható a *hogy* kötőszó. Beágyazott kötőmódú mondatok pedig azok, amelyekben neutrális mondat esetén egyenes a szórend, és nem hagyható el a tagmondatuk éléről a kötőszó. A 4.3-as és a 4.4-es pontokban bemutatott szerkezeti elemzések is az első két tesztben megfigyelhető tulajdonságok (szórend, kötőszó elhagyhatósága) magyarázatára korlátozódnak.

Mielőtt azonban rátérnénk a szerkezeti elemzésekre, még röviden kitérek arra, hogy a magyarral rokon nyelvek közül az udmurtban is fellelhetők a beágyazott felszólító mondatok.⁵

⁴ Köszönöm Géceg Zsuzsannának, hogy felhívta a figyelmem ezen mondat típus létezésére, és arra, hogy a beágyazott felszólító mondatok átalakíthatósága az *elrendel* és a *buzdít* igékkel is működik.

⁵ A rokon nyelveinkről tett megállapításokért, az udmurt megfigyelésekért, adatokért, tesztelésekért köszönettel tartozom Táncczos Orsolyának.

3.3. Beágyazott felszólító mondatok az udmurtban

Az uráli nyelvek a felszólítást a puszta igetővel fejezik ki. Míg a főmondati felszólítás minden finnugor nyelvben ismert, beágyazott felszólításról már csak kevés finnugor nyelv kapcsán beszélhetünk (Collinder 1960). A legtöbb finnugor nyelv ezen mondattípus helyett általában nem-véges (legtöbbször infinitívuszi vagy ragozott infinitívuszi) szerkezeteket használ. Ennek oka talán az lehet, hogy a mai finnugor nyelvek még mindig jobban preferálják a nem-véges alárendeléseket a végesekkel szemben. Az úgynevezett kis finnugor nyelvek közül egyedül az udmurton végeztek (Tánczos – Varga 2012) beágyazott felszólításra vonatkozó tesztelést, de még ezzel a nyelvvel kapcsolatban is sok a nyitott kérdés.

Az udmurt nyelvben mind a kötőmód, mind a felszólító mód megtalálható. A kötőmód és a felszólító mód morfológiailag teljesen elválik egymástól, ugyanis a kötőmód is saját szerkezettel rendelkezik (Winkler 2001). Az udmurtban az ige speciális morfológiával (puszta igető) rendelkezik felszólító módban, és csak egyes, illetve többes szám második személyben érhető el:

- (30) *mynyny* 'menni'
- a. Egyes szám második személy (az *-y* a felszólító mód jele, melynek megjelenése opcionális az igealakon)
myn-y
 megy-IMP.2SG
 'menj'
 - b. Többes szám második személy
myne-le
 megy-IMP.2PL
 'menjetek'
- (31) a. *Ton dorad mynisjkod.*
 te haza.POSS.2SG megy.PRES.2SG
 'Te hazamész.'
- b. *Myn(y) dorad!*
 megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 'Menj haza!'

Az udmurt nyelvben a kötőmód a *med* partikulával és az ige jövő idejű alakjának összekapcsolódásával áll elő. Ez, szemben a felszólító móddal, minden számban és személyben megjelenhet.

- (32) *Pjotr doraz med mynoz.*
 Péter haza.POSS.3SG SUBJ.PART megy.FUT.3SG
 'Péter hazamenjen.'

Az udmurt főmondati felszólító mondatok két sajátos szintaktikai tulajdonsággal rendelkeznek:

A) Fordított, ige–igemódosító szórendjük van:

- (33) a. *Ton dorad mynisjkod.*
 te haza.POSS.2SG megy.PRES.2SG
 'Te hazamész.'
- b. *Myn(y) dorad!*
 megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 'Menj haza!'

B) Speciális a tiltó mondatok formája. Az udmurtban a tagadás az *u-* (jelen és jövő idő esetén) vagy az *ö-* (múlt idő esetén) tagadó segédigével történik.

- (34) *Ton dorad ud mynisjky.*
 te haza.POSS.2SG nem.2SG megy.PRES
 'Nem méész haza.'

A tiltó mondatokban azonban az *en* partikula jelenik meg (35a), nem jelenhet meg bennük a fent bemutatott segédige (35b):

- (35) a. *En myn dorad!*
 NEG.PART megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 'Ne menj haza!'
- b. **Ud myn dorad!*

Beágyazott felszólítás esetében a fenti két szintaktikai tulajdonság (fordított szórend (36a), speciális tiltó alak (36b)) szintén megtalálható:

- (36) a. *Mynam pote, myn dorad.*
 én.GEN kijön.PRES.3SG megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 'Szeretném, hogy menj haza.'
- b. *Mynam pote, en*
 én.GEN kijön. PRES.3SG NEG.PART
- myn dorad shuysa.*
 megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG hogy
 'Szeretném, hogy ne menj haza.'

Továbbá elhagyható a *hogy* kötőszó a beágyazott felszólító mondatokban:

- (37) *Mynam pote, myn dorad (shuysa).*
 én.GEN kijön.PRES.3SG megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG hogy
 'Szeretném, hogy ne menj haza.'

Tipikusan a következő főmondati predikátumok szelektálhatnak felszólító mellékmondatot az udmurtban: *kosyny* 'parancsol', *kuryny* 'ajánl', *shuyny* 'mond'.

Medeiros (2011) megállapítása (lásd bővebben a 2.2-es pontban) nem bizonyul tehát helytállónak, miszerint a gazdag felszólító morfológiával rendelkező nyelvekben ágyazható be a felszólítás, ugyanis az udmurtban szegényes a felszólítás morfológiája, mégis beágyazható.

4. A magyar beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok szerkezete

Ebben a részben egy olyan lehetséges szerkezeti elemzést adok a magyar beágyazott felszólító és kötőmódú mondatokra, ami nem csak a két mondat típus szórendi különbségét, de a kötőszó elhagyhatóságát is magyarázza.

4.1. Elméleti keret

Dolgozatom elméleti kerete a transzformációs generatív grammatika. A Chomsky (1981) nevéhez köthető elvek és paraméterek (1993), illetve minimalista (1995) megközelítést alkalmazom. Alkalmazom továbbá a kurrens minimalista modell által is elfogadott tükörelvet (Baker 1985). A tükörelv kimondja, hogy a morfológiai levezetés közvetlenül tükrözi a szintaktikai levezetést. Vagyis a morfé mák pontosan ugyanabban sorrendben csatlakoznak egymáshoz, ahogyan a szintaxisban megjelenő fej–vonzat viszonyokat tükrözik.

A morfé mák lexikális és funkcionális osztályokba oszthatók. Nem csak a lexikális morfé mák (vagy lexikális osztályba tartozó tövek képzett alakjai) szerepelnek olyan önálló szintaktikai elemekként a mondat szerkezetben, melyeknek bővítményei lehetnek, hanem a funkcióelemek (egy része) is. A funkcióelemek, mint szintaktikai fejek által alkotott szintagmák (frázisok) közé tartozhat például a névelős csoport (DP), a tagadószavas állítmány (NegP), vagy a véges (finit) igés csoport (FinP). Hogy az egyes nyelvekben mely elemek aktívak ilyen módon a szintaxisban (azaz melyek funkcionálnak bővítménnyel rendelkező szintaktikai fejekként), egyrészt elméleti és empirikus kérdés, másrészt pedig lehetséges, hogy nyelvenként is eltér. A szintaktikai reprezentációkra vonatkozó gazdaságosság elve alapján csak azok a funkcionális projekciók épülnek ki a mondat szerkezetben, amelyeknek megléte elengedhetetlenül szükséges.

Jelen munkában a mondat legfelső, funkcionális rétegében, a CP-rétegben található funkcionális projekciókat Rizzi (1997) szétszakított CP-re vonatkozó elméletében kezelem. Rizzi (1997) a mondat bal perifériáján elhelyezkedő elemek eloszlását részletes vizsgálat alá vetve ForceP-re és FinP-re bontja szét az addig egy projekcióként kezelt CP-t. A szerző amellet t érvel, hogy a CP-réteg legfelső projekciója a ForceP, a legalsó pedig a FinP. A CP-réteg többi eleme pedig a ForceP és a FinP között helyezkedik el a következő módon:

(38) [_{ForceP} Force [_{TopP*} Top [_{FocP} Foc [_{FinP} Fin...]]]]

A beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok szerkezeti elemzéséhez Varga (2014) főmondati felszólító mondatok szerkezetéről tett megállapításait veszem alapul. A szerző különböző szórendi tesztek segítségével határozza meg, hogy a felszólító mondatokban mi lehet a mozgó igealak szerkezeti pozíciója (részletekért lásd: Varga 2014: 67–89). Varga (2014) emellett érvel, hogy a főmondati felszólító mondatokban a ForceP-ben van egy felszólító (direktív illokúciós) operátor, ami erős idő- és módjegyű FinP-t követel meg a szerkezetben, így az igenek kötelezően a nyílt szintaxisban, jegyellenőrzés céljából oda kell mozognia. Ezzel a mozgatással áll elő a fordított, ige–igemódosító szórend (részletekért lásd az (58)-as példát). A kötőmódú mondatok szerkezetében nincs jelen ez az erős idő- és módjegyű szelektáló operátor, így az ige nem mozog fel a FinP projekció fejébe, megőrzi a semleges mondatokra jellemző szerkezeti helyét (részletekért lásd az (57)-es példát).

4.2. A *hogy* kötőszó elhagyhatóságának feltételei

Az elemzés kapcsán a szórendi különbségek magyarázatán túl ki kell térnünk még egy fontos szempontra, még hozzá a *hogy* kötőszó elhagyhatóságára. A 3.2-es pontban láttuk, hogy a felszólító mondatokban elhagyható ez a kötőszó, azonban a kötőmódú mellékmondatok éléről nem. Az általam javasolt szerkezeti elemzés erre a jelenségre is magyarázatot ad. A magyarban Kenesei (1992) foglalkozott részletesebben a *hogy* kötőszó elhagyhatóságának feltételeivel, így a következőkben az ő megfigyeléseit ismertetem.

Kenesei (1992) megvizsgálja az alárendelt mondatok szerkezetét. Bemutatja, hogy a beágyazott tagmondatok éléről milyen feltételek mellett válik elhagyhatóvá a *hogy* kötőszó. A szerző a kötőszó elhagyását két nagy feltételcsoporthoz köti: külső és belső feltételekhez. A felszólító tagmondatok éléről történő kötőszóelhagyást Kenesei (1992) a belső feltételek közé sorolja. Azt írja, amennyiben a kötőszót tartalmazó tagmondat felszólító módban van, a *hogy*-ot el lehet hagyni. Kenesei (1992), Patakihoz (1984) hasonlóan, ebben a fejezetben felhívja arra is a figyelmet, hogy nem minden *-j* módjelet tartalmazó igealakot tudunk felszólító módúnak tekinteni. Ennek további feltétele ugyanis az, hogy az (esetleges) igemódosító ugyanúgy az ige mögött jelenjen meg, mint ahogy az a főmondati felszólításban is megtörténik. Ha a *-j* módjelet tartalmazó igtől az igemódosító nem válik el, az igealak kötőmódúnak tekinthető.

A (39)–(41)-es példamondatokban azt látjuk, hogy a beágyazott tagmondat csak igemódosító–ige szórenddel grammatikus, szemben a (42)–(44)-es mondatokkal, melyek csak fordított szórend esetén jólformáltak.

(39) Nem szükséges, hogy elmenj/*menj el.

(40) Azért jött ilyen későn, hogy elkerülje/*kerülje el a torlódást.

- (41) Megérdemelte, hogy a kitüntetést végre megkapja/*kapja meg.
 (42) Megparancsolták, hogy a hajtók fogják körbe/*körbefogják a tisztást.
 (43) Azt ajánlom, (hogy) vizsgáljuk meg/*megvizsgáljuk az ügyet alaposan.
 (44) Az a kérésem, (hogy) próbáljatok meg/*megpróbáljatok türelmesebbek lenni.

(Kenesei 1992: 678–679)

Kenesei (1992) kitér arra is, hogy a felszólító és a kötőmódú tagmondatok közül csak a felszólítók éléről hagyható el a kötőszó, és onnan is csak abban az esetben, ha a véges ige közvetlenül követi a mondatbevezetőt.

- (45) Megparancsolta, *(hogy) csak János menjen haza.
 (46) Megparancsolta, *(hogy) ne menjen haza.⁶

Kenesei (1992) olyan külső feltételeket is felsorol, melyek korlátozhatják a kötőszó elhagyhatóságát.⁷ Figyeljük meg a következő mondatokat:

- (47) AZT tudom, *(hogy) csodálod Picassót.
 (Kenesei 1992: 675)
 (48) AZT kérte, *(hogy) menjünk haza.
 (49) János azt hitte tegnap, *(hogy) rossz az önindító.
 (Kenesei 1992: 675)
 (50) János azt kérte tegnap, *(hogy) menjünk haza.
 (51) A szerelő nem hitte, *(hogy) rossz az önindító.
 (Kenesei 1992: 676)
 (52) János nem kérte, *(hogy) menjünk haza.

A (47)–(52)-es példamondatokban azt látjuk, hogy noha a beágyazott tagmondatban a kötőszó és a véges ige szomszédosak, a kötőszó mégsem hagyható el az élükéről. A külső feltételek között Kenesei (1992) megemlíti, hogy a beágyazó mondatban a mondatbevezetőnek közvetlenül a főmondati véges alakú ige mögött kell elhelyezkednie, vagyis szomszédosnak kell lenniük.⁸ A (47)-es

⁶ Ezek a mondatok az úgynevezett 'kettőspont stílussal' (Kenesei 1992) jök lesznek:

- (i) Megparancsolta: ne csak János menjen haza.
 (ii) Megparancsolta: ne menjen haza.

⁷ Kenesei (1992) a külső feltételeket kijelentő módú beágyazásokon szemlélteti. A felszólító alárendelést tartalmazó példákat azért illesztettem be, hogy érzékeltessem, Kenesei (1992) megállapításai a felszólító beágyazás esetén is működnek.

⁸ A magyar semleges szórendű mondat újabb transzformációs generatív elemzéseinek meghatározó része azt tételezi fel, hogy az ige a VP-n kívül van a magyarban (Brody 1990, 1995, É. Kiss 1994, Csirmaz 2004). Az igekötők ige előtti helyét illetően többféle hipotézis született (rövid áttekintésüket lásd Surányi 2009-ben). Többek között Pi-

és a (48)-as mondat fókusz tartalmaz, vagyis az igét a kötőszó csak látszólag követi, azonban a szerkezetben nem szomszédosak. A fókusz, illetve a tagadást ((51), (52)) tartalmazó mondatokban a véges ige elhagyja a semleges mondatbeli pozícióját, egy feljebbi projekció fejébe mozog, emiatt agrammatikusak a kötőszó nélküli mondatok.

(53) [...] [FocP [Foc' Foc [NegP [Neg' Neg [NNP [NN' V_i [PredP [Pred' t_i [...]]]]]]]]]]

A (49)-es és az (50)-es mondatokban a főmondati predikátum és a tagmondatot bevezető kötőszó közé szabad határozó ékelődött, ezért a kötőszó elhagyása agrammatikus mondatot eredményez. A (47)–(52)-es példamondatokban látszik, hogy a felszólító tagmondatok éléről ugyanazokban az esetekben hagyható el a kötőszó, amikor a kijelentő beágyazást tartalmazó mondatok éléről.

4.3. A beágyazott kötőmódú mondatok szerkezete

Mindezeket figyelembe véve megvizsgálom a beágyazott környezetben található kötőmódú és felszólító mondatokat. Elsőként a beágyazott kötőmódú mondatokkal foglalkozom részletesebben. Erről a mondattípusról azt tudjuk, hogy igemódosító–ige szórendűek, és élükről nem hagyható el a *hogy* kötőszó. A *hogy* kötőszó jelentőségét támasztja alá az egyenes szórendű kötőmódú mondatokban a lexikalizálódott *nehogy* alak is, amely célhatározói alárendelésben használatos, de főmondati kötőmód esetén is megjelenhet:

- (54) a. Bezárom a kutyát, *nehogy* megszökjön.
b. *Bezárom a kutyát, *nehogy* szökjön meg.
c. Bezárom a kutyát, *hogy* ne szökjön meg.
- (55) a. *Nehogy* hazamenj!
b. **Nehogy* menj haza!⁹

Az előző részekben tett megállapításokat figyelembe véve, olyan szerkezetet kell a beágyazott kötőmódú mondatokhoz társítani, amely magyarázza a bennük található egyenes szórendet, és azt, hogy a kötőszó jelenléte miért kötelező. Mivel a kötőmódú mondatokban a felszólítókkal ellentétben nem mozog a ragozott

ñón (1995), Puskás (2000), É. Kiss (2002) mellett érvelnek, hogy az igező egy AspP projekcióban helyezkedik el. Ezzel szemben például Csirmaz (2004) és É. Kiss (2005, 2006) megállapítja, hogy az igezőkben az a közös, hogy predikatív szerepűek, éppen ezért egy PredP projekcióban helyezik el őket. Jelen dolgozatban az igezőt a PredP projekcióban feltételezem. Mindezek tükrében Kenesei (1992) ezen feltételét úgy módosíthatnánk, hogy a kötőszó abban az esetben hagyható el a beágyazott tagmondat éléről, ha a főmondati predikátum nem hagyja el semleges mondatbeli pozícióját, vagyis a PredP projekció fejét.

⁹ Köszönettel tartozom Gécseg Zsuzsannának, amiért a *nehogy* alakra felhívta a figyelmem.

ige, azt állítom, hogy semleges pozícióbeli helyén, a PredP projekció fejében marad.¹⁰ Azt feltételezem továbbá, hogy a magyarban kétféle *hogy* kötőszó létezik, az egyik az, amelyik megjelenik a kötőmódú tagmondatok élén, és van egy [conj] jegye. A másik pedig az, amelyik az összes többi mondattípusban megtalálható. A kétfajta *hogy* kötőszót a következő két megfigyelés alapján feltételezem:

A) Ahogyan azt láttuk az előző pontban, a *hogy* kétféleképp viselkedhet elhagyhatósága tükrében. A Kenesei (1992) által meghatározott feltételek mellett elhagyható a beágyazott kijelentő, kérdő és felszólító mondatok éléről. Ezekben a beágyazástípusokban egységesen működik. Azonban a kötőmódú, és csakis a kötőmódú mondatok éléről semmilyen esetben sem hagyható el. Vagyis a *hogy* kötőszó tagmondattípustól függően kétféleképp viselkedhet.

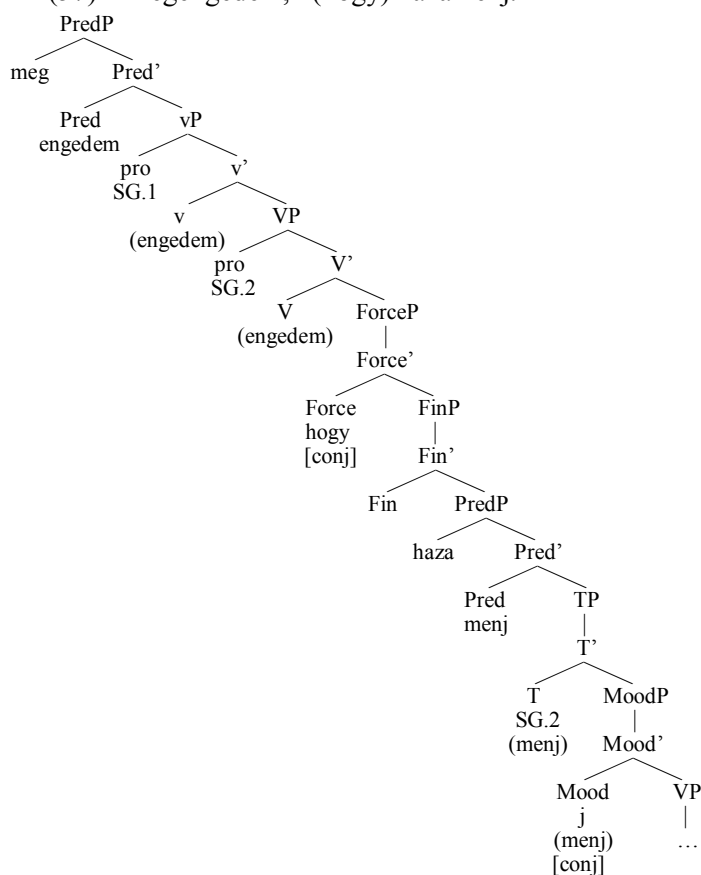
B) Vannak nyelvek, ahol a kötőmódú alárendelés élén egy speciális kötőszó áll, ezért lehetséges a magyarra nézve az a feltételezés, miszerint a kötőmódú beágyazás élén egy a többitől eltérő [conj] jegyű kötőszó áll. Ilyen például az orosz, amelyben kötőmódú beágyazás esetén a *чтобы* kötőszót használják, kijelentő alárendelések élén pedig a *что* mondatbevezetőt. Ilyen továbbá a lengyel nyelv is, ahol a kötőmódú alárendelés élén a *żebyś* kötőszó áll, kijelentő tagmondat élén a *że*. Vagy, ahogyan az egyik névtelen bírálóm felhívta rá a figyelmem, a román nyelvben is más kötőszó – *ca* a semleges *că*-vel szemben – áll a kötőmódú tagmondatok élén.

A kétféle *hogy* kötőszó elhagyhatóságáról azt feltételezem, hogy a [conj] jegyű kötőszó semmilyen feltételek mellett nem hagyható el a tagmondat éléről, hiszen szelekciós kívánalmat elégít ki (részletekért lásd az (57)-es szerkezetet). A másik kötőszó ezzel szemben szabadon elhagyható, hiszen nem elégít ki szelekciós kívánalmat, ahogyan azt az (58)-as szerkezet kapcsán látni fogjuk.

Ezek alapján az (57)-es szerkezeti rajzban bemutatott kötőmódú alárendelésről azt mondhatjuk el, hogy a kötőszó hordozza a [conj] jegyet, amit a főmondati predikátum követel meg. Ez a [conj] jegyű kötőszó jelöli a tagmondat típusát, vagyis hogy ez egy kötőmódú alárendelés. A ForceP-ben megjelenő [conj] jegy vezérel egy [conj] jegyű MoodP-t, ennek hatására lesz a mellékmondati predikátum kötőmódú. A [conj] jegyű MoodP nem jelenhet meg a mondatban, ha elhagynánk a tagmondat éléről a [conj] jegyű kötőszót, ez esetben pedig nem elégülne ki a főmondati predikátum szelekciós megkötése, miszerint a beágyazott tagmondatnak [conj] jegyű ForceP-kategóriának, ennél fogva kötőmódúnak kell lennie.

¹⁰ Neutrális kötőmódú mondat esetén nincs olyan operátor/elem a szerkezetben, ami igeinverziót váltana ki szemben a beágyazott felszólító mondatok szerkezetével, ahol a felszólító operátor váltja ki az igemozgatást.

(57) Megengedem, *(hogy) hazamenj.

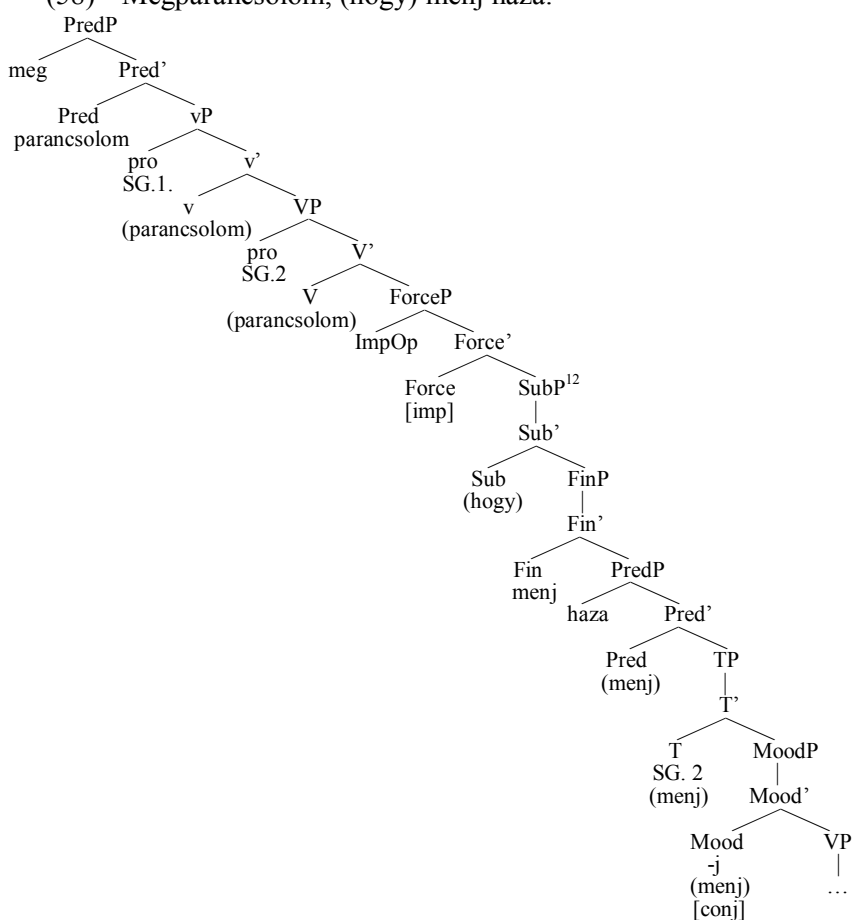

4.4. A beágyazott felszólító mondatok szerkezete

A kötómódú alárendelő mondatok szerkezete után a beágyazott felszólító mondatokat vetem vizsgálat alá. Ahogyan a 4.1-es pontban említettem, a beágyazott felszólító mondatok szerkezeti elemzéséhez Varga (2014) főmondati felszólító mondatok szerkezetéről tett megállapításait veszem alapul. A szerző amellett érvel, hogy a mondat típusát kijelölő felszólító operátor a tagmondat szerkezetének legtetején helyezkedik el, vagyis ennek az operátornak van a legnagyobb hatóköre az adott tagmondatban. Azt feltételezi továbbá, hogy a ForceP-ben levő felszólító operátor erős idő- és módjegyű FinP-t követel meg, így a felszólító mondatokban az ige-igémódosító szórendet, jegyellenőrzés céljából oda kell mozognia ezzel előállítva a fordított, ige-igémódosító szórendet. A főmondati predikátum szelektálja az [imp] jegyű ForceP projekciót ezzel meghatározva a mellékmondat típusát. A ForceP-ben megjelenő [imp] jegy szelektálja a vele egy

tagmondatban levő ige kötőmódját.¹¹ Az, hogy a kötőszó elhagyható bizonyos esetekben a tagmondat éléről, azzal magyarázható, hogy a kötőmódú alárendeléssel ellentétben a főmondat igéje nem a mondatbevezetőn keresztül határozza meg a szelektált mondat típusát, vagyis a felszólító beágyazás esetén nem a kötőszó hordozza a szelektált [imp] jegyet, hanem maga a felszólító operátor. Azt mondhatjuk, hogy a beágyazott felszólításban megtalálható *hogy* kötőszó megegyezik a beágyazott kijelentő és kérdő mondatokban megjelenővel. Mindezek alapján a beágyazott felszólító mondatoknak a következő szerkezetet tulajdonítom:

(58) Megparancsolom, (hogy) menj haza.

¹¹ A 3.1-es részben amellett érveltem, hogy Farkas (1992) és Hegedűs (2004) nyomán azt feltételezem, hogy a morfológia szintjén csak kötőmódról beszélhetünk, ez a morfológiai jegy megjelenhet a szintaxisban is, azonban a felszólítást csak a szintaxisban kódoljuk.

¹² Haegeman (2006, 2007) a SubP projekció fejébe helyezi a kötőszavakat beágyazott tagmondat esetén.

Az (58)-as szerkezetben azt láthatjuk, hogy a főmondati predikátum szelektálja a Force⁰-ot, amely a tagmondatra jellemző [imp] jegyet hordozza, így a kötőszó elhagyhatóvá válik a tagmondat éléről a Kenesei (1992) által megadott feltételek mellett. Kenesei azon feltételét, miszerint a főmondati predikátumnak és a mondatbevezetőnek szomszédosnak kell lennie, módosítanunk kell, ugyanis a főmondati ragozott ige és a *hogy* kötőszó közé ékelődik a ForceP projekció. Azt kell gondolnunk, hogy a kitöltetlen fejek nem számítanak ebben az esetben, csak a kitöltött fejek. Mivel a ForceP feje kitöltetlen, nem jelent problémát az elmélet szempontjából.

5. Összegzés

Dolgozatomban amellet érveltem, hogy a felszólító mondatok beágyazhatatlansága nem univerzális jelenség. Bemutattam, hogy például az óskandináv, az ógörög vagy a szlovén nyelvek mellett ez a mondattípus a magyarban is megtalálható, sőt egy rokon nyelvünkben, az udmurtban is. Amellet érveltem, hogy a magyarban meg kell különböztetnünk egymástól a beágyazott környezetben levő kötőmódú és felszólító mondatokat. Ezek megkülönböztetésére a szemantikai különbségeken túl négy tesztet ((i) szórendi különbségek, (ii) a *hogy* kötőszó elhagyhatósága, (iii) főnévi igeneves szerkezetté alakíthatóság, (iv) *-ás/-és* képzős szerkezetté alakíthatóság) ismerttettem. Végül egy lehetséges szerkezeti elemzést adtam a magyar beágyazott kötőmódú és felszólító mondatokra, amely a szórendi különbségeken túl a kötőszó elhagyhatóságát is megmagyarázza.

Irodalom

- Aradi András (2004), A Magyar kötőmódhasználat kérdéséhez. Szóbeli előadás a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson. http://epa.oszk.hu/02200/02287/00006/pdf/Hungarologiai_Evkonyv_06_009-019.pdf
- Baker, Mark (1985), The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation. *Linguistic Inquiry* 16: 373–415.
- Brody, Michael (1990), Some remarks on the focus field in Hungarian. *UCL Working Papers in Linguistics* 2: 201–225.
- Brody, Michael (1995), Focus and checking theory. In: Kenesei István (szerk.), *Approaches to Hungarian* 5: 29–44. JATE, Szeged.
- Cardinaletti, Anna (1996), Subjects and clause structure. *Working Papers in Linguistics* 6/1: 55–95. University of Venice.
- Chomsky, Noam (1981), *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.

- Chomsky, Noam – Lasnik, Howard (1993), *The Theory of Principles and Parameters*. In: Joachim Jacobs – Arnim von Stechow – Wolfgang Sternefeld – Theo Vennemann (eds), *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research 1*: 506–569. Walter de Gruyter, Berlin.
- Chomsky, Noam (1995), *The Minimalist Program*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Chomsky, Noam (2008), *On phases*. In: Robert Freidin – Carlos P. Otero – Maria Luisa Zubizarreta (eds), *Foundational Issues in Linguistic Theory: Essays in Honor of Jean-Roger Vergnaud*. MIT Press, Cambridge, MA. 133–166.
- Collinder, Björn (1960), *Comparative Grammar of the Uralic Language*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Crnič, Luka – Trinh, Tue (2009), *Embedding Imperatives*. In: Suzi Lima – Kevin Mullin – Brian Smith (eds), *Proceedings of NELS 39. GLSA, Amherst*.
- Csirmaz Anikó (2004), *Particles and phonologically defective predicates*. In: Katalin É. Kiss – Henk van Riemsdijk (eds), *Verb Clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*. John Benjamins, Amsterdam. 225–250.
- Farkas, Donka (1992), *Mood Choice in Complement Clauses*. In: Kenesei István – Pléh Csaba (szerk.), *Approaches to Hungarian 4*: 207–224. JATE, Szeged.
- Haegeman, Liliane (2006), *Conditionals, factives and the left periphery*. *Lingua* 116: 1651–1669.
- Haegeman, Liliane (2007), *Operator movement and topicalization in adverbial clauses*. *Folia Linguistica* 18: 485–502.
- Han, Chung-hye (1998), *The structure and interpretation of imperatives: mood and force in Universal Grammar*. University of Pennsylvania. PhD disszertáció.
- Hegedűs Rita (2004), *Magyar nyelvtan – Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Katz, Jerrold – Postal, Paul (1964), *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Kenesei István (1992), *Az alárendelt mondatok szerkezete*. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémia Kiadó, Budapest. 529–714.
- É. Kiss Katalin (1994), *Sentence structure and word order*. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc (szerk.), *Hungarian Syntax*. Academic Press, New York. 1–90.
- É. Kiss Katalin (2002), *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press, Cambridge.
- É. Kiss Katalin (2003), *Mondattan*. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.), *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 15–186.
- É. Kiss Katalin (2005), *First steps towards a theory of the verbal prefix*. In: Christopher Piñón – Péter Siptár (eds), *Approaches to Hungarian 9*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 57–88.
- É. Kiss Katalin (2006), *The function and the syntax of the verbal particle*. In: É. Kiss, Katalin (ed.), *Event Structure and the Left Periphery*. Studies on Hungarian. Springer, Dordrecht. 17–56.

- É. Kiss Katalin (2009), Nekem el kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kellek menni. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE, Piliscsaba. 213–228.
- Kugler Nóra (2000), Az igeragozás. In: Keszler Borbála (szerk.), *Magyar grammatika*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 104–126.
- Medeiros, David J. (2011), *Embedded Ancient Greek Imperatives: A Feature Transfer Analysis*. http://www.personal.umich.edu/~medeiros/images/Medeiros_imperatives_feature_trans_preprint.pdf. [Kézirat.]
- Palmer, Frank Robert (1986), *Mood and Modality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Palmer, Frank Robert (2001), *Mood and Modality*. 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pataki Pál (1984), A francia subjonctif és a magyar kötőmód. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 15: 207–218.
- Piñón, Christopher (1995), Around the progressive in Hungarian. In: Kenesei István (ed.), *Approaches to Hungarian* 5: 153–189. JATE, Szeged.
- Platzack, Christer – Rosengren, Inger (1998), On the subject of imperatives: A Minimalist account of the imperative clause. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 3: 177–224.
- Platzack, Christer (2008), Embedded imperatives. In: Wim van der Wurff (ed.), *Imperative clauses in generative grammar: Studies in honor of Frits Beukema*. John Benjamins, Amsterdam. 181–203.
- Pomozsi Péter (1991), Néhány gondolat a magyar „konjunktívusz”-ról. *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* 26: 1–13.
- Portner, Paul (2007), Imperatives and modals. *Natural Language Semantics* 15: 351–383.
- Poschmann, Claudia – Schwager, Magdalena (2008), (Un)Quoted Imperatives. *International Conference on Quotation and Meaning 2*, ZAS Berlin (October).
- Puskás Génovéva (2000), *Word order in Hungarian: The syntax of A-bar positions*. John Benjamins, Amsterdam.
- Rizzi, Luigi (1997), The Fine Structure of the Left Periphery. In: Liliane Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*. Kluwer, Dordrecht. 281–337.
- Rögnvaldsson, Eiríkur (1998), *The syntax of the imperative in Old Scandinavian*. University of Iceland. <https://notendur.hi.is/eirikur/imp.pdf>. [Kézirat.]
- Rus, Dominik (2005), Slovenian embedded imperatives. In: Brandstetter, Corinne – Rus, Dominik (eds), *Working Papers in Linguistics*. Georgetown University, Georgetown. 153–183.
- Sadock, Jerrold M. – Zwicky, Arnold M (1985), Speech act distinctions in syntax. In: Shopen, Timothy (ed.), *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge University Press, Cambridge. 155–196.

- Sheppard, Milena Milojević – Golden, Marija (2002), (Negative) Imperatives in Slovene. In: Barbiers, Sjef – Beukema, Frits – van der Wurff, Wim (eds), *Modality and its Interaction with the Verbal System*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 245–259.
- Simonyi Zsigmond (1895), *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Surányi Balázs (2009), Verbal particles inside and outside vP. *Acta Linguistica Hungarica* 56: 201–249.
- Tánczos Orsolya – Varga Diána (2012), Dependent imperatives exist: Evidence from Finno-Ugric. The 14th Annual Conference of the English Department (ACED) 14. University of Bucharest, 31 May – 2 June 2012.
- Tompa József (1962), A ragozás. In: Tompa József (szerk), *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 473–531.
- Tóth Enikő (2006), *A Semantic Approach to Mood Choice in Complement Clauses with Special Reference to Hungarian*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, PhD disszertáció.
- Varga Diána (2014), *A magyar felszólító mondatok szerkezete*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, PhD disszertáció. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7431/file/DOKTORI%20DISSZERT%C3%81CI%C3%93_VARGA%20DI%C3%81NA.pdf
- Winkler, Eberhard (2001), *Udmurt. Languages of the World*. Materials 212. Lincom Europa, München.